

УДК 316.343-054.5:001(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.6>

І. А. Заводовський
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-1689-4731>
кандидат політичних наук,
докторант
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ ВІДПОВІДАЛЬНОГО ГРОМАДЯНСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Людство щорічно стикається з новими та видозміненими явищами та процесами, що активно впливають на трансформацію соціальної архітектури. Цей вплив має як негативні, так і позитивні наслідки, проте наявні знання та сучасні підходи дозволяють нам оцінити більшість наслідків в кращому випадку в середньостроковій перспективі. Досвід та результати, які людство набуло впродовж індустріальної революції, а також швидкість з якою розвиваються події під час інформаційної революції, дають підстави побоюватись самих негативних наслідків. Це стає основним рушієм у пошуці та формуванні новітніх філософських концепцій з реалізації завдань становлення та розвитку наявних та майбутніх поколінь відповідальних громадян, що б зуміли мінімізувати негативні впливи новітніх викликів XXI століття.

Одне з основних явищ, що активно вплинуло та нарощує вплив на трансформацію соціальної архітектури є мережа Інтернет. Взаємодія людства з інтернетом спричинила виникнення абсолютно нової неподібної до того культури – цифрової. Зародження цифрової культури вплинуло на активний розвиток діджиталізації, метавсесвіту, індустрії 4.0 та багато іншого. Глобальна світова конкуренція призвела до того, що технології почали видозмінюватись зі швидкістю яка не дозволяє людям повною мірою відрефлексувати на ці зміни. Визнані світові інтелектуали все частіше констатують, що не впевнені, що зміни які сьогодні відбуваються не можуть мати фатальні наслідки у не такому вже й далекому для людства майбутньому.

Мета статті – визначити вплив цифрової культури на сучасні соціокультурні процеси. Проаналізувати роль та місце феномену відповідального громадянства у сучасних соціокультурних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив інформаційного суспільства на сучасність та роль у цьому відповідального громадянства, соціальні характеристики віртуального простору та його новітні тенденції досліджували Ж. Бодріяр, Ж. Делез, Ф. Фуко, С. Жижек, У. Еко та ін.

Цікавими для нас є праці американського дослідника Е. Таунсенда, який комплексно проаналізував зміну рівнів соціальної взаємодії під впливом новітніх технологій, зокрема новітні форми організації населення великих міст та описав деякі концепції відповідальності [15].

Певна рамка наукової та політичної дискусії стосовно перспектив розвитку відповідального громадянства за допомогою освітніх елементів була започаткована у Звіті експертної групи з наукової освіти перед Європейською комісією [14].

Звіт став основою цілого міжнародного академічного напрямку дискусії про відповідальне громадянство де автори досліджують, зокрема, важливість наукової освіти у вихованні відповідальних громадян. Так в роботі Ц. Малмберга та А. Урбаса наукова освіта окреслюється як потенційно важливий чинник становлення цінностей відповідального громадянства, але сам цей потенціал в освітніх системах ще не розкритий повною мірою [11]. Дотичний вплив на становлення відповідального громадянства визначає турецький науковець М. Озден [13].

Аналіз вітчизняної літератури демонструє, що проблематика відповідального громадянства є відносно новою для українського соціогуманітарного дискурсу, проте в останні кілька років можна відзначити значний доробок, що вклали українські вчені у розробку даної проблематики. Зокрема, можемо відзначити ряд праць, що вийшли у рамках роботи кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова [1], [9], [10].

У рамках згаданого дискурсу корисна робота Д. Свириденка, у своїй праці він дійшов висновку, що розробка проблеми розвитку відповідального громадянства представлена фрагментарно, у вигляді окремих наукових розвідок. Відсутність цілісних досліджень, які б поєднували окремі дослідницькі сюжети та враховували б українську освітню специфіку та сучасні виклики (пандемія COVID-19, становлення Industry 4.0, виклики військової агресії тощо), все ще актуалізує необхідність проведення комплексних досліджень [10].

Цікавим для аналізу була праця з дослідження можливостей для становлення інноваційної ком-

петентності в умовах цифрової трансформації суспільства [6].

Додала методологічної обґрунтованості тематиці відповідального громадянства спільна праця Кивлюк О., Задорожної О., та Мордоуса І., де авторам вдалося визначити та теоретично обґрунтувати понятійнокатегоріальні засади відповідального громадянства в філософії права [8].

Багато аналізу стосовну цифрової культури в контексті відповідального громадянства присутньо у статтях Воронкової. В., Кивлюк, О., Андрюкайтене, Р. [3], [4].

Вклад основного матеріалу дослідження. Визначення відповідального громадянства все ще перебуває у міждисциплінарній площині та має досить розпливчату дефініцію, адже значно різняться сенси, які вкладають у цей термін екологи, філософи, психологи урбаністи, педагоги, юристи, політики та інші.

Цікавим для нашого дослідження є висновки Британського науковця Томаса Хемфрі Маршала, який у своїй роботі: «Громадянство та соціальні класи» розширив поняття громадянства. Т. Хемфрі дійшов висновку, що громадянство проявляється не лише у правовому статусі людини який відображено в документах, громадянин також належить до спільноти, що наділяє людину відчуттям колективної ідентичності. Також однією з основних характеристик громадянина є здатність брати активну участь у прийнятті важливих для громади політичних та соціальних рішень [12, с. 34]. Автор також схиляється твердження, що громадянство – це набагато більше, ніж документи та статус. В епоху цифрової культури – це визнання індивідуальної відповідальності за свої дії, а також шлях до плідної взаємодії в рамках організованих колективів та спільнот.

Недостатньо методологічно структурованим є поняття відповідальності. Якщо у юриспруденції, психології та соціології досягнуто термінологічного розуміння поняття відповідальність, то філософський та політичний дискурс, ще перебуває в стані активного осмислення цього явища. На такий стан речей впливають динамічні соціальні трансформації періоду активної фази інформаційної революції та новітні інструменти, що змінюють правила гри, зокрема, між суспільством та традиційними інститутами влади.

У своїй науковій розвідці Ю. Олександрова задається актуальним і водночас риторичним запитанням: «Хто ж він, відповідальний громадянин ...»? Дослідниця висловлює припущення, що переважна більшість дослідників даної тематики оперує терміном відповідального громадянства на основі його інтуїтивного розуміння, а не методологічної бази [1, с. 143]. Зі свого боку додамо, що така фрустрація у термінології не нова, як для політичної, так і філософської науки у інформаційну

еру. Термін «відповідальне громадянство» теоретично має усі шанси увійти до переліку універсальних міжнародних понять-термінів, що пробуджують неясні асоціації на кшталт «стійкості» (sustainability) і «глобалізації» (globalization), – які досі у багатьох країнах перекладаються по-різному, або взагалі не перекладаються, тому що до сьогодні немає консенсусу щодо їхнього кінцевого трактування.

У період цифрової культури – потенційно кожний громадянин може у легальний спосіб, впливати на перебудову суспільства, і ми все частіше стаємо свідками такої перебудови. Щосекунди у будь-якому куточку світу люди розв'язують проблеми місцевого та глобального масштабу. Щодня створюються програми, що допомагають оптимізувати нашу діяльність, будувати академічні спільноти, реалізовувати урбаністичні плани та багато іншого.

Проте, наявність у більшості громадян розумних комунікаційних пристроїв – це лише частина глобальних зрушень. Відкрита інформація органів виконавчої влади, прозорі електронні державні закупівлі, конкурси на державні посади, можливість моніторингу способу життя державних службовців, політиків та членів їхніх сімей дозволяють активно впроваджувати нову цифрову цивілізацію де всі її суб'єкти наділені вагомим інструментарієм.

Проте, і під час промислової революції, як і під час інформаційної найважливіше завдання нової соціальної побудови полягає у забезпеченні виживання людського роду. Наступним завданням суспільства є спроба перебудувати інтерфейс операційної системи минулого століття, щоб впоратися з проблемами століття нового [15, с. 11].

У нульових роках ХХІ століття наша цивілізація перейшла кілька історичних етапів переходу від індустріальної до цифрової епохи. У 2008 році сталася знакова подія у процесі заселення нашої планети, який триває вже декілька тисяч років. Вперше в історії кількість міського населення світу зрівнялося і випередило кількість сільського населення. Дехто з дослідників навіть дозволив собі заявити, що людство назавжди залишило село і стало переважно міським видом. Отже, потребує інших форм контролю, взаємозв'язку та комунікації [15, с. 14]. Тут також доцільно додати, що це зонайменше друга віха у взаємовідносинах сільського та міського населення, що впливає на зміну соціокультурних парадигм людства. Наприклад, представники школи історичного матеріалізму, пояснюють активний зріст національних ідей в дев'ятнадцятому і двадцятому століттях прямим наслідком розвитку індустріального способу виробництва, що виник і поширився саме в цей період. Як результат, зникли умови, коли більшість людства існувала в дуже замкнутих

і тісних, переважно сільських спільнотах, використовуючи локальну культуру – тобто способи вираження і спілкування для виділення свого власного положення та положення своїх близьких усередині порівняно стабільної та невеликої структури.

Важливим етапом для цифрової культури став швидкий перехід від провідного інтернету до безпроводного, переломний момент у чому став знову ж таки у 2008 році. Чи не вперше в новітній історії такий технологічний стрибок став можливий завдяки країнам, що розвиваються, а не високотехнологічним країнам.

Прямим наслідком такої прискореної цифровізації стала хвиля революцій, що отримала назву «Арабська весна». Все розпочалося з Тунісу де національні протести вдалося владнати лише відставкою уряду. Невдовзі протести розповсюдилися сусідніми країнами – тисячі египтян вийшли на вулиці Каїру та інших міст, спонукавши багаторічного очільника країни Хосні Мубарака піти у відставку. Згодом у Лівії, Ємені та Сирії мирні повстання зрештою переросли у громадянські війни, які забрали життя сотень тисяч людей.

До сьогодні між вченими точаться суперечки, що саме спричинило ці соціальні конфлікти. Проте, більшість сходяться думки, що розумні технології, а саме соціальні мережі Facebook, Twitter і YouTube, стали тими соціальними комунікаторами, які перетворювали озлоблених людей на розумні об'єднання.

На сьогодні ми вже є свідками багатьох подій стосовно втручання, за допомогою цифрових технологій, у життя великих соціальних груп та країн: скандали з використанням великих даних соціальною мережею Facebook, вплив на вибори за допомогою цифрових інструментів одних країн на інші, створення численних «фабрик тролів», масові маніпулювання свідомістю громадян за допомогою фейків – це все далеко неповний перелік подій з якими стикнулося людство лише за останні кілька років.

Уряди країн активно працюють над тим, щоб забезпечити від негативного впливу інших країн своїх громадян та від внутрішніх загроз. Нерідко це робиться у спосіб, який подобається не всім, інколи така політика піддається значній критиці з боку суспільства. Багато дослідників небезпідставно побоюються, що діджиталізація вже сьогодні перетворює деякі країни у цифровий аналог Паноптикуму – проекту, що був розроблений англійським філософом І. Бентамом ще у в 1791. Ідеї британця вже у 20 столітті переосмислив французький філософ М. Фуко при розробці популярного у свій час «концепту влади».

Природно, що ієрархічна природа такої політики з боку державних акторів та більш горизонтальна з боку суспільних акторів вступають

у підсвідомий конфлікт, який має потенціал до загострення.

Проте, для відповідальних громадян «розумні технології» – це не просто спосіб зробити більше, витративши менше. Це історична можливість заново обміркувати й модернізувати уряд, зробивши його більш відкритим, прозорим, демократичним і сприйнятливим. У рамках відповідального громадянства, за допомогою цифрових технологій є великий потенціал для створення, підтримки та розвитку нових концепцій функціонування суспільства.

Висновки. Розвиток цифрової культури надав підстави сподіватись на якісний ривок у розвитку демократичних інститутів. Цифрові технології створили можливість безперервної участі громадян в оцінці та вирішенні соціальних проблем, а отже включеності в активні процеси відповідального громадянства.

Проте, нові можливості цифрової культури принесли низку викликів, на які людству поки важко оперативно реагувати, що ще більше актуалізує тему відповідального громадянства. Одну з основних характеристик відповідального громадянства можемо визначити, як чітку спробу якісного аналізу потенційно негативних наслідків тієї чи іншої дії та її результати для суспільства та навколишнього середовища. Та активні дії стосовно протидії чи мінімізації таких наслідків, а також напрацювання необхідних результатів, щоб уникнути дій та процесів, що спонукають негативні явища у майбутньому.

Також можна дійти висновку що активний розвиток цифрової культури має значний потенціал до розвитку конфліктних ситуацій у середині сталих суспільних утворень. Динаміка цих змін дозволяє припускати, що людство знаходиться лише на початку значних трансформаційних процесів і в недалекому майбутньому кількість таких викликів буде лише наростати.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій показує, що тема відповідального громадянства досліджена лише фрагментарно крізь призму окремих наукових фокусів. Це актуалізує розробку методологічних основ феномену відповідального, як філософського, соціального та політичного концепту.

Література

1. Александра Ю., Відповідальне громадянство в Україні: до питання щодо потенціалу наукової освіти. Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти : матеріали Всеукраїнської міжгалузевий науково-практичної онлайнконференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2022 року). – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 141–144.
2. Ванг Дечонг, Дольська О. Цифрова культура: особливості та її основні характеристики. Актуальні

проблеми філософії та соціології. № 41, 2023, С. 15–21. doi: 10.32782/apfs.v041.2023.3

3. Воронкова В., Кивлюк О., Андрукайтене Р. Еволюція від активного відповідального громадянства до цифрового в контексті критичного мислення: досвід країн ЄС. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishinghouse «Helvetica», 2023. 14 (91). P. 23–34. doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-03>

4. Воронкова В., Кивлюк О. Концепція активного відповідального громадянства для розвитку демократії та громадянського суспільства. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporozhzhia : Publishing house «Helvetica», 2022. 11 (88). P. 110–119. doi: <https://doi.org/10.26661/hst-2022-11-88-11>

5. Геллнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм: пер. з англ. – К.: Таксон, 2003. 300 с.

6. Гриневич Л., Морзе Н., Бойко А. Наукова освіта як основа формування інноваційної компетентності в умовах цифрової трансформації суспільства. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 2020, 77(3), 1–26. DOI: 10.33407/itlt.v77i3.3980

7. Ж. Бодріяр, Символічний обмін і смерть / переклад Леоніда Кононовича. Львів: Кальварія, 2004. 390 с.

8. Кивлюк О., Задорожна О, Мордоус І. Відповідальне громадянство у понятійно-категоріальному полі філософії права. *Освітній дискурс: зб. наук. праць = Educational discourse: collection of scientific papers*, 2022, Вип. 39 (1-3), С. 53–61. DOI: 10.33930/ed.2019.5007.39(1-3)-4

9. Свириденко Д. Відповідальне громадянство через наукову освіту: соціокультурні механізми реалізації в Україні. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*, 2021, Вип. 83(4), С. 64–70. DOI: 10.31392/NPU-VOU.2021.4(83).07

10. Свириденко, Д., Хоменко, Г., Александрова, Ю. 'Філософська концептуалізація наукової освіти як інструмента миробудівництва', *Освітній дискурс*, 2020, Вип. 26, С. 49–61.

11. Malmberg, C., Urbas, A. The virtue of citizenship: The deficit of democratic politics in science education. *Virtues as Integral to Science Education*. Routledge, 2022, pp. 143–158.

12. Marshall T.H. *Citizenship and Social Class* // Marshall T.H. *Citizenship and Social Class and Other Essays*. Cambridge: University of Cambridge Press, 1950, pp. 1–85.

13. Özden, M. (2020) Science Education for Citizenship: A Case Study. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, Vol. 10, Issue 1, pp. 150–188. DOI 10.18039/ajesi.682020

14. Science Education for Responsible Citizenship. Report to the European Commission of the Expert Group on Science Education, 2015. European Commission, Brussels. Access mode: URL: http://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_science_education/KI-NA26-893-EN-N.pdf

15. Townsend, A. *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. New York, NY: W. W. Norton and Company, 2013.

Анотація

Заводовський І. А. Усвідомлення ролі відповідального громадянства в контексті розвитку цифрової культури. – Стаття.

У статті аналізуються перспективи, а також виклики та загрози з якими стикається людство під час активного етапу інформаційної революції. Становлення та розвиток цифрової культури піддає ревізії класичне розуміння ролі та місця громадянина у моделях сучасного світоустрою.

Автор дійшов висновку, що поняття відповідальне громадянство вийшло далеко за межі класичного розуміння взаємодії держави та громадянина. Отже, розуміння феномену відповідального громадянства виходить далеко за межі окремих держав і об'єднує у собі низку глобальних концепцій. Прикладом життєздатності даної тези є широка дискусія навколо відповідального громадянства у міжнародних інституціях штабу ООН. Активно розробляється та концептуалізується тема відповідального громадянства у наднаціональних утвореннях, як то ЄС та провідних країнах світу: США, Канаді, Китаї, Японії, Південній Кореї, Тайвані, Австралії та ін.

В Україні тема відповідального громадянства у науковому дискурсі найбільш пропрацьована у педагогічних колах та у громадському середовищі й відчувається проблема недостатнього пропрацювання даної проблематики у соціально-гуманітарних спільнотах та закріплення результатів даної дискусії на законодавчому рівні.

Попри те, що науковий дискурс стосовно відповідального громадянства ще не має бажаного методологічного наповнення та формується навколо природного права, культурологічних особливостей та морально-етичних норм, все ж таки ми можемо прослідкувати достатньо високу спорідненість цього феномену з новітніми правовими концепціями та інститутами. Відповідальне громадянство спонукає до врегулювання глобальних та локальних проблем, конфліктів, соціально-політичних, економічних, екологічних та правових криз, а отже має потенціал до збереження, розвитку, консолідації та модернізації суспільства.

Відповідальне громадянство можна визначити, як активне соціально-політичне явище, що на даному етапі являє собою симбіоз правових інститутів з низкою новітніх ідей та концепцій, історично уніфікованих національних та регіональних традицій, уявлень, поглядів на правові, соціально-політичні, економічні, культурні, глобальні явища та процеси.

Ключові слова: відповідальне громадянство, цифрова культура, інформаційна революція, діджиталізація.

Summary

Zavodovskiy I. A. Awareness of the role of responsible citizenship in the context of the development of digital culture. – Article.

The article analyzes the prospects, as well as the challenges and threats faced by humanity during the active stage of the information revolution. The establishment and development of digital culture is revising the classical understanding of the role and place of the citizen in the models of the modern world order.

The author concludes that the concept of responsible citizenship has gone far beyond the classical understanding of the interaction between the state and the citizen. Thus, the understanding of the phenomenon of responsible citizenship goes far beyond the borders of individual states and combines a number of global concepts. An example of the viability of this thesis is the broad discussion around responsible citizenship in international institutions such as the UN. The topic of responsible citizenship is being actively developed and conceptualized in supranational entities, such as the EU and leading countries of the world: USA, Canada, China, Japan, South Korea, Taiwan, Australia, etc.

In Ukraine, the topic of responsible citizenship in scientific discourse is most developed in educational circles and in the public environment, and there is a problem of insufficient elaboration of this issue in social and humanitarian communities and consolidation of the results of this discussion at the legislative level.

Despite the fact that the scientific discourse on responsible citizenship does not yet have the desired methodological content and is formed around natural law, cultural peculiarities, and moral and ethical standards, we can still trace a sufficiently high affinity of this phenomenon with the latest legal concepts and institutions. Responsible citizenship encourages the resolution of global and local issues, conflicts, socio-political, economic, environmental and legal crises, and thus has the potential to preserve, develop, consolidate and modernize society.

Responsible citizenship can be defined as an active socio-political phenomenon, which at this stage is a symbiosis of legal institutions with a number of new ideas and concepts, historically unified national and regional traditions, ideas, and views on legal, socio-political, economic, cultural, and global phenomena and processes.

Key words: responsible citizenship, digital culture, information revolution, digitalization.